

KATARZYNA JAS*

Katowice, Polska

ORCID ID 0000-0002-8382-1423

WYZNACZNIKI POCZUCIA TOŻSAMOŚCI OSÓB W WIEKU PÓŻNEJ DOROSŁOŚCI ŻYJĄCYCH W POLSKIEJ I CZESKIEJ CZĘŚCI ŚLĄSKA CIESZYŃSKIEGO

Streszczenie: Teoria Zachowań Tożsamościowych Tadeusza Lewowickiego jest pedagogiczną teorią, która umożliwia całościowe ujęcie tożsamości oraz prowadzi do lepszego rozumienia zachowań wyznaczających poczucie tożsamości. Autor w swojej teorii wskazuje na sześć obszarów, wyznaczników poczucia tożsamości, które determinują poczucie tożsamości osób starszych.

Celem podjętych poczynań badawczych było poznanie wyznaczników poczucia tożsamości osób w wieku późnej dorosłości żyjących w polskiej i czeskiej części Śląska Cieszyńskiego. Badaniami objęto osoby powyżej 55. roku życia. Podstawę analiz podjętych w tym artykule stanowi materiał empiryczny uzyskany w badaniach ilościowych. Wyniki przeprowadzonej analizy statystycznej wskazują na istnienie statystycznie istotnych związków między poszczególnymi obszarami Teorii Zachowań Tożsamościowych (TZT) a poczuciem tożsamości osób starszych żyjących w polskiej i w czeskiej części Śląska Cieszyńskiego.

Słowa kluczowe: starzenie się, starość, Teoria Zachowań Tożsamościowych Tadeusza Lewowickiego, Śląsk Cieszyński.

Wstęp

Teoria Zachowań Tożsamościowych (TZT) Tadeusza Lewowickiego (1994) jest koncepcją teoretyczną porządkującą wyznaczniki i uwarunkowania tożsamości. Autor Teorii Zachowań Tożsamościowych zakłada istnienie sześciu obszarów, których elementy przyczyniają się do stwarzania korzystnych warunków rozwoju tożsamości.

* Katarzyna Jas, Instytut Pedagogiki Wydziału Sztuki i Nauk o Edukacji Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach; email: katarzyna.jas@us.edu.pl.

Teoria ta stwarza szanse ogólniejszego ujmowania kwestii zachowań tożsamościowych na tle złożonych kontekstów społeczno-kulturowych, politycznych, światopoglądowych, ideologicznych, oddziałujących na życie ludzi i wyznaczających ich sposoby postępowania. Przykłady zachowań tożsamościowych ilustrują: trwałość składników tożsamości, odmienność zachowań związanych z innymi doświadczeniami edukacyjnymi, społecznymi, kulturowymi, zmiany następujące w związku z postępowaniem cywilizacyjnym.

Teoria Zachowań Tożsamościowych T. Lewowickiego odwołuje się – jak pisze A. Szczurek-Boruta – „zarówno do zjawisk i procesów właściwych poszczególnym społecznościom, jak i do bardzo różnych kontekstów politycznych, społecznych, kulturowych, gospodarczych i innych, jak wreszcie do teorii psychologicznych, socjologicznych ułatwiających zrozumienie czy interpretację rejestrowanych faktów, zjawisk i procesów. Zastosowanie w badaniach TZT daje szansę lepszemu zrozumieniu zachowań wyznaczonych przez poczucie tożsamości” (Szczurek-Boruta 2009, s. 26).

Zespoły badawcze pod kierunkiem Tadeusza Lewowickiego i Jerzego Nikitorowicza od lat 90. XX wieku opisywały społeczne funkcjonowanie dzieci, młodzieży, dorosłych w warunkach pogranicza oraz kształtowanie się ich poczucia tożsamości. Na gruncie edukacji międzykulturowej niewiele miejsca poświęca się osobom starszym, zwłaszcza w kontekście rozważań na temat kształtowania się ich poczucia tożsamości.

Prowadzone w latach 90. XX wieku przez Społeczny Zespół Badań Kultury i Oświaty Pogranicza pod kierunkiem T. Lewowickiego badania wskazywały na kształtowanie się poczucia tożsamości złożonej wśród badanej młodzieży. Zwrócono wówczas uwagę na identyfikację młodzieży z grupami ponadnarodowymi, co uznano za ważny obszar tożsamości. Badania ujawniły także fakt określania siebie przez młodych ludzi przez pryzmat własnego Ja.

Publikacje przygotowane przez Katedrę i Zakład Pedagogiki Ogólnej Wydziału Etnologii i Nauk o Edukacji Uniwersytetu Śląskiego w Cieszynie oraz Społeczny Zespół Badań Kultury i Oświaty Pogranicza opisywały problemy pojawiające się w szkołach z polskim językiem nauczania na Zaolziu (obszar w Republice Czeskiej). Prace traktowały również o ważnych transformacjach ustrojowych zachodzących w Polsce i Czechach. Nurt poczynań badawczych cieszyńskiego zespołu naukowego skupiał się też na określeniu tożsamości narodowej młodzieży.

Problematyka kształtowania się tożsamości podejmowana jest także na pograniczu wschodnim przez zespół badaczy białostockich pod kierunkiem J. Nikitorowicza, m.in. w odniesieniu do języka jako narzędzia kształtowania się tożsamości, rodziny i socjalizacji na pograniczu.

W dociekaniach naukowych można również wskazać na poszukiwania dotyczące tego, jak szkoła wpisuje się w proces kształtowania się tożsamości na pograniczu. Próbę odpowiedzi na to pytanie w swoich badaniach podjęli m.in. Anna Gajdzica (Gajdzica, Ogrodzka-Mazur 2009), Barbara Grabowska (Grabowska 2000), Jerzy

Nikitorowicz (Nikitorowicz, Sobecki 1999), Ewa Ogrodzka-Mazur (Gajdzica, Ogrodzka-Mazur 2009), Alina Szczurek-Boruta (Szczurek-Boruta 2014), Maria Marta Urlińska (Urlińska 2007)¹.

Ten krótki przegląd badań nad poczuciem tożsamości nie wyczerpuje tematu, niemniej pozwala stwierdzić, że poczucie tożsamości osób starszych żyjących w przestrzeni pogranicza nie było obiektem prowadzonych dotychczas badań na pograniczu polsko-czeskim.

Argumentem przemawiającym za zastosowaniem tej teorii do opisu poczucia tożsamości osób starszych jest „możliwość wykorzystania jej w badaniach i studiach służących poznaniu społeczności pograniczy” (Lewowicki 2001, s. 162). Taką społeczność stanowią mieszkańcy Śląska Cieszyńskiego, żyjący na południowym pograniczu polsko-czeskim.

Przebieg badań

W poczynaniach badawczych podjęto próbę odpowiedzi na następujące pytanie: jakie są wyznaczniki poczucia tożsamości osób w wieku późnej dorosłości żyjących w polskiej i czeskiej części Śląska Cieszyńskiego?

Opisu wyznaczników poczucia tożsamości mieszkańców Śląska Cieszyńskiego dokonano, odwołując się do Teorii Zachowań Tożsamościowych T. Lewowickiego.

Celem podjętych poczyniń badawczych było poznanie wyznaczników poczucia tożsamości osób w wieku późnej dorosłości żyjących w polskiej i czeskiej części Śląska Cieszyńskiego.

W badaniach uczestniczyły dwie grupy: osoby żyjące w polskiej części Śląska Cieszyńskiego (Polacy – osoby obywatelstwa polskiego, polskiej narodowości) oraz osoby żyjące w czeskiej części Śląska Cieszyńskiego (Czesi – osoby obywatelstwa czeskiego, narodowości czeskiej/narodowości polskiej). Były to osoby w wieku późnej dorosłości – termin ten odnosi się do okresu starzenia się człowieka, nazywany tradycyjnie starością (Harwas-Napierała, Trempała 2002, s. 15, 263). Badania przeprowadzono wśród osób powyżej 55. roku życia.

Badana grupa była reprezentatywna w stosunku do ogólnej populacji osób starszych uczestniczących w działaniach prowadzonych przez instytucje, organizacje i stowarzyszenia działające na Śląsku Cieszyńskim. Ogółem badaniami objęto 110 osób (w tym 75 osób mieszkających w polskiej części Śląska Cieszyńskiego, 35 osób to mieszkańcy czeskiej części Śląska Cieszyńskiego). W ustalaniu proporcji liczby osób badanych zamieszkujących w polskiej i w czeskiej części Śląska Cieszyńskiego kierowano się zasadami obowiązującymi w statystyce obszarów transgranicznych i przyjęto, że próba powinna być dostateczna, to znaczy powinna liczyć 30 jednostek (Borowski 1997, 2004).

1 Układ alfabetyczny autorów.

Zastosowano celowy dobór próby z populacji skończonej (Pilch, Bauman 2001). W badaniach ilościowych osób starszych zastosowano metodę doboru nielosowego – dobór celowy (w wieku późnej dorosłości), a także dobór kuli śniegowej (Rubacha 2008).

W badaniach wykorzystano ankietę – zgodnie z typologią Krzysztofa Rubachy – jako metodę zbierania danych ilościowych (Rubacha 2008). Kwestionariusz ankiety przygotowano w języku polskim dla osób mieszkających w polskiej części Śląska Cieszyńskiego oraz w języku czeskim dla osób mieszkających w czeskiej części Śląska Cieszyńskiego.

Do obróbki zebranego materiału zastosowano metody i techniki statystyczne, analizę kanoniczną (wielowymiarowe korelacje dwóch list zmiennych, ładunki kanoniczne) (Frankfort-Nachmias, Nachmias 2001). W analizie wykorzystano pakiet STATISTICA 10. Do szacowania związków pomiędzy wybranymi zbiorami zmiennych wykorzystano analizę kanoniczną (wielowymiarowe korelacje dwóch list zmiennych) (Ferguson, Takane 2004).

Prezentowane niżej wyniki były efektem poczynań badawczych prowadzonych na potrzeby rozprawy doktorskiej².

Wyznaczniki poczucia tożsamości osób w wieku późnej dorosłości żyjących w polskiej i czeskiej części Śląska Cieszyńskiego w świetle wyników badań własnych

Losy historyczne, identyfikacja z określonym terytorium i grupą społeczną, odrębność instytucji tworzących organizm państwowy – obszar I TZT jako wyznacznik poczucia tożsamości osób w wieku późnej dorosłości

Pierwszą grupę uwarunkowań zachowań tożsamościowych tworzą losy historyczne danej grupy (narodu, społeczności), identyfikacja z terytorium i grupą społeczną, odrębność instytucji tworzących organizm państwowy (grupowy), poczucie odrębności lub rzeczywista odrębność państwa czy grupy.

Osoby mieszkające na Śląsku Cieszyńskim żyją w kilku wymiarach pogranicza – między innymi w wymiarach terytorialnym, kulturowym, etnicznym. Mieszkają w przestrzeni, w której dochodzi do przenikania wzorów wartości, symboli, wyznań i stylów życia. Taka sytuacja przyczynia się do tworzenia złożonej i niejednorodnej tożsamości jednostek zamieszkujących ten teren.

Losy historyczne Śląska Cieszyńskiego były i są znaczącym wyznacznikiem poczucia tożsamości. Obok dziejów historycznych równie istotnymi wyznacznikami

2 Podejmowany temat szerzej zostaje opisany w rozprawie doktorskiej. K. Jas: *Poczucie tożsamości osób w wieku późnej dorosłości – studia i doświadczenia na przykładzie Śląska Cieszyńskiego*. Rozprawa doktorska napisana pod kierunkiem dr hab. A. Szczurek-Boruty. Uniwersytet Śląski Wydział Etnologii i Nauk o Edukacji w Cieszynie.

poczucia tożsamości osób w wieku późnej dorosłości są identyfikacja z określonym terytorium i grupą społeczną oraz odrębność instytucji tworzących organizm państwowy.

Wyniki przeprowadzonych badań potwierdziły, że jednym ze sposobów określenia tożsamości osób w wieku późnej dorosłości jest identyfikacja z danym kręgiem narodowo-kulturowym. Ten sposób identyfikacji jest najczęściej uwzględnianym wymiarem tożsamości. Identyfikacja z grupą, według Jana Szczepańskiego, „jest procesualnym czy funkcjonalnym aspektem tożsamości, jest sposobem jej wyrażania” (Szczepański 1988, s. 108).

W odczuciach badanych osób przynależność do grupy narodowej postrzegana jest w kategoriach pozytywnych.

Respondenci zamieszkujący polską część Śląska Cieszyńskiego w przeważającej części (47,46 proc.) wskazywali jako korzyść z przynależności do grupy narodowej poczucie bezpieczeństwa, 10,16 proc. wskazało akceptację, po 6,77 proc. osób badanych wymieniło natomiast bliskość oraz dumę regionalną.

Według respondentów zamieszkujących czeską część Śląska Cieszyńskiego przynależność do grupy narodowej daje im poczucie bezpieczeństwa (16,12 proc.). Część badanych jako pożytki płynące z przynależności do grupy narodowej wskazało akceptację, dumę regionalną oraz poczucie potrzeby całości (po 12,90 proc.). Istotny wydaje się również fakt, że 9,67 proc. respondentów wymieniło poczucie tożsamości jako korzyść z przynależności do grupy.

Badani seniorzy są przywiązani do ziemi rodzinnej, pojmują ją jako miejsce, w którym się urodzili, w którym mieszkają, jako miejsce najpiękniejszych wspomnień z okresu dzieciństwa. Ojczyzna prywatna to miejsce bliskie i szczególnie ważne dla każdego człowieka. To terytorium powiązane z wartościami i doświadczeniami okresu młodości.

Dla 31,5 proc. osób w wieku późnej dorosłości zamieszkujących polską część Śląska Cieszyńskiego ziemia rodzinna to przede wszystkim dom, 12,33 proc. badanych określiło nią Polskę. 13,70 proc. badanych osób stwierdziło, że ziemia rodzinna daje im poczucie pewności. Dla 9,59 proc. osób kojarzyła się natomiast z przywiązaniem do terenu. Dla 6,84 proc. badanych pojęcie ziemi rodzinnej wiązało się równoznacznie z miejscem zamieszkania oraz miejscem pochodzenia.

Osoby w wieku późnej dorosłości zamieszkujące czeską część Śląska Cieszyńskiego określiły ziemię rodzinną jako dom (23,53 proc.) i przestrzeń dającą poczucie pewności (20,59 proc.). Dla 11,76 proc. respondentów ziemia rodzinna kojarzyła się z przywiązaniem oraz Polską. 8,82 proc. badanych określiło ziemię rodzinną jako miejsce pochodzenia, zaś 2,94 proc. badanych utożsamia ją z miejscem zamieszkania. Te wyniki ilustrują fakt, że wśród badanych zamieszkujących czeską część Śląska Cieszyńskiego znajdują się osoby o polskich korzeniach. To potomkowie rodów, które zawsze mieszkaly na tym terenie.

W opinii 48 proc. badanych mieszkańców polskiej części Śląska Cieszyńskiego (PL) i 54,29 proc. badanych mieszkańców czeskiej części Śląska Cieszyńskiego (CZ)

ojczyzna to miejsce, z którego wywodzą się ich korzenie. 20 proc. osób mieszkających w polskiej części Śląska Cieszyńskiego pojęcie terytorium wiązało również z miejscem, w którym mieszka ich rodzina. Osoby mieszkające w czeskiej części natomiast do takiego pojmowania ziemi rodzinnej nie przywiązywały dużej wagi (2,86 proc.).

Część badanych (24 proc. PL i 22,86 proc. CZ) wskazało region zamieszkania jako ojczyznę. Może to być przejaw lokalnego patriotyzmu i odczuwania więzi z ziemią.

Wyniki przeprowadzonej analizy kanonicznej wskazują na istnienie związku między I obszarem TZT a poczuciem tożsamości osób w okresie późnej dorosłości. Kanoniczne $R = 0,61012$ $\chi^2(72) = 92,746$ $p = ,0500$ wskazuje na korelację umiarkowaną, zależność istotną³.

Losy historyczne, identyfikacja z określonym terytorium i grupą społeczną, odrębność instytucji tworzących organizm państwowy są ważnymi wyznacznikami kształtowania się poczucia tożsamości osób starszych żyjących zarówno w polskiej (PL), jak i w czeskiej (CZ) części Śląska Cieszyńskiego – korelacja między I obszarem wyznaczającym zachowania tożsamościowe TZT a poczuciem tożsamości (PL kanoniczne $R = 0,73239$ $\chi^2(72) = 96,287$ $p = ,02977$) i poczuciem tożsamości (CZ kanoniczne $R = 0,86421$ $\chi^2(72) = 89,430$ $p = ,050$) jest wysoka, zależności znaczące.

Zawarte w I obszarze TZT kategorie dotyczące powiązania z konkretnym terytorium, czyli silne przywiązanie do ziemi, patriotyzm lokalny w każdym mikrośrodku, stanowią trwałe wyznaczniki tożsamości narodowej, w której istotę wpisane są trwałość i niezmienność, ponieważ jakiegokolwiek zmiany w obrębie identyfikacji narodowej „wymagają podjęcia szczególnego wysiłku negocjacji tożsamości w celu zachowania jej ciągłości” (Michna 2004, s. 27) oraz poczucia lojalności, odpowiedzialności i solidarności w działaniach podejmowanych na rzecz tego państwa i jego obywateli, ale także przywiązania do otoczenia lokalnego, regionalnego, co ściśle wiąże się z pojęciem „mała ojczyzna” (Chojnacka-Synaszko, Koziół 2009).

Odrębność kultury, języka, tradycji, obyczaju, religii, swoistego sposobu życia – obszar II TZT jako wyznacznik poczucia tożsamości osób w wieku późnej dorosłości

Tożsamość narodowa wyraża się w możliwych do zaobserwowania cechach zbiorowości narodowej, a zatem w odrębności kultury, języka, tradycji, obyczaju, religii,

3 Interpretacja wielkości współczynników korelacji r według J.P. Guilforda. Poniżej 0,20 – korelacja słaba, zależność prawie nic nieznacząca; 0,20–0,40 – korelacja niska, zależność wyraźna, lecz mała; 0,40–0,70 – korelacja umiarkowana, zależność istotna; 0,70–0,90 – korelacja wysoka, zależność znacząca; 0,90–1,00 – korelacja bardzo wysoka, zależność bardzo pewna. Zob. J.P. Guilford (1961). *Podstawowe metody statystyki w psychologii i pedagogice*. Warszawa: PWN, s. 171.

edukacji, swoistego sposobu życia. Cechy te znalazły się w II obszarze wyznaczników poczucia tożsamości Teorii Zachowań Tożsamościowych.

Istotnymi atrybutami kultury narodowej są odrębności kultury, języka, obyczaju oraz religii. Język w życiu każdego człowieka pełni szereg znaczących funkcji: instrumentalną, osobistą, twórczą, integracyjną oraz kontrolną. Jest narzędziem porozumiewania się, wyrażania potrzeb, emocji i odczuć. Jest sposobem nawiązywania i regulowania kontaktów interpersonalnych.

Zdaniem T. Lewowickiego, „trwanie języka i kultury pomaga zachować tożsamość w grupie społeczności narodowej, która w sprzyjającym – zdaniem tej społeczności – momencie podejmie zabiegi (często zdecydowaną walkę) o uzyskanie własnej państwowości” (Lewowicki 1995, s. 55).

Za szczególnie istotny uznaje się język maczyny, jako pierwszy, który dziecko przyswaja (Nikitorowicz 2005).

Na badanym terenie Śląska Cieszyńskiego sprawy języka są dość złożone z uwagi na obecność gwary, posługiwanie się obydwojoma językami: polskim oraz czeskim przez osoby o polskich korzeniach mieszkające w Republice Czeskiej. W podjętych badaniach chodziło o ustalenie roli języka w kształtowaniu tożsamości badanych. Respondenci mieli wskazać język, którym posługują się w życiu codziennym.

Uzyskane wyniki zdają się potwierdzać tezę, że język, którym posługiwano się w domu rodzinnym osób starszych, jest obecnie językiem, którym posługują się one również w życiu codziennym.

Ważnym elementem kształtowania się na Śląsku Cieszyńskim świadomości społecznej oraz regionalnej jest gwara. Daniel Kadłubiec twierdzi, że gwara w przypadku mieszkańców Śląska Cieszyńskiego „jest nie tyle wyznacznikiem regionalności, co narodowości” (Kadłubiec 1992, s. 68).

Wśród badanych mieszkańców polskiej i czeskiej części Śląska Cieszyńskiego 77,33 proc. (PL) wskazało język polski jako język używany w domu rodzinnym. Język polski wskazało również 42,86 proc. badanych osób zamieszkujących w czeskiej części Śląska Cieszyńskiego. Język czeski wskazało 40 proc. badanych osób w wieku późnej dorosłości. 44 proc. (PL) oraz 48,57 proc. (CZ) badanych posługiwało się w domu rodzinnym gwarą.

Osoby w wieku późnej dorosłości – mieszkańcy Śląska Cieszyńskiego (PL – 42,67 proc., CZ – 45,71 proc.) – najczęściej w życiu codziennym oraz w rozmowach ze znajomymi i rodziną posługiwały się gwarą.

Język jako nośnik kultury przyczynia się do nawiązywania kontaktów interpersonalnych, a co za tym idzie – sprzyja nawiązywaniu współpracy z różnymi grupami narodowymi.

Kolejnym ważnym atrybutem tożsamości narodowej jest religia. Odrębność religijna mieszkańców Śląska Cieszyńskiego oddziałuje na kształtowanie i podtrzymywanie tożsamości jednostek i grup społecznych.

Religia oraz Kościół zawsze odgrywały dużą rolę w tworzeniu tożsamości narodowej mieszkańców Śląska Cieszyńskiego.

W procesie kształtowania tożsamości istotne są doświadczenia wynoszone z domu rodzinnego. 17,14 proc. osób mieszkających w czeskiej części Śląska Cieszyńskiego oraz 24 proc. osób mieszkających w polskiej części Śląska Cieszyńskiego wskazało wyznanie ewangelickie jako wyniesione z domu. W wyznaniu katolickim wychowanych zostało 57,14 proc. osób mieszkających w czeskiej części oraz 72 proc. osób mieszkających w polskiej części Śląska Cieszyńskiego. Wyznanie prawosławne wskazało 2,86 proc. osób mieszkających w czeskiej części Śląska Cieszyńskiego, 11,43 proc. (CZ) określiło siebie jako ateistów.

Zauważyć można, że respondenci w dalszym ciągu kultywują praktyki religijne w deklarowanym wyznaniu. Uogólniając, większość badanych (96 proc. PL i 79 proc. CZ) wskazała, że wyznanie wyniesione z domu rodzinnego jest wyznaniem dominującym w ich życiu. Dane dotyczące osób mieszkających w czeskiej części Śląska Cieszyńskiego zdają się nie potwierdzać potocznych tez o laicyzacji Czechów, być może istotne są tu wiek badanych i tradycja religijnego wychowania w rodzinie.

73,33 proc. osób mieszkających w polskiej części Śląska Cieszyńskiego oraz 20 proc. osób mieszkających w czeskiej części Śląska Cieszyńskiego stwierdziło, że zadeklarowane wyznanie jest tym, które wynieśli z domu, oraz nadal je praktykują. Zaznaczyć należy, że wśród badanych niewielka grupa (1,33 proc. PL oraz 2,86 proc. CZ) zmieniła wyznanie. Konwersja jest nieznaczna w grupie starszych osób.

Na podstawie przeprowadzonych badań należy stwierdzić, że najstarsze pokolenie osób mieszkających w polskiej i czeskiej części Śląska Cieszyńskiego nie ulegało konwersji. Osoby w wieku późnej dorosłości wyznanie wyniesione z domu rodzinnego przekazywały również swoim dzieciom. Takie są deklaracje 85,33 proc. osób mieszkających w polskiej części Śląska Cieszyńskiego oraz 57,14 proc. osób mieszkających w czeskiej części Śląska Cieszyńskiego.

Badana grupa osób w wieku późnej dorosłości mieszkających w polskiej oraz czeskiej części Śląska Cieszyńskiego wykazała przynależność do następujących wyznań: katolickiego (63,64 proc.), ewangelickiego (21,82 proc.), 10 proc. badanych określiło się jako ateści, 4,55 proc. osób natomiast nie wykazało przynależności do żadnego wyznania. Ze względu na specyfikę terenu można przypuszczać, że część osób pochodzi z rodzin mieszanych wyznaniowo bądź ma w bliskiej rodzinie przedstawicieli innych wyznań.

Dla osób w wieku późnej dorosłości stykanie się z osobami odmiennego wyznania nie stanowi problemu. Badane osoby (70,67 proc. osób mieszkających po polskiej stronie Śląska Cieszyńskiego oraz 42,86 proc. osób mieszkających po czeskiej stronie Śląska Cieszyńskiego) mieli znajomych innego wyznania i utrzymują z nimi dobre kontakty.

Odmiennosc wyznaniowa jest akceptowana przez 44 proc. osób mieszkających w polskiej oraz 51,43 proc. osób mieszkających w czeskiej części Śląska Cieszyńskiego. Na uwagę zasługuje fakt, że nikt z respondentów nie zadeklarował braku akceptacji dla osób odmiennego wyznania.

Posiadanie wiedzy na temat kultury polskiej, czeskiej lub kultury Śląska Cieszyńskiego jest ważnym atrybutem tożsamości narodowej.

Seniorzy wśród polskich symboli wymieniali symbole narodowe, a wśród nich flagę, godło oraz hymn. Są to symbole związane z polską państwowością, służą podtrzymywaniu tożsamości oraz świadomości narodowej. Są powodem do dumy oraz chwały. Respondenci podawali również nazwiska osób związanych z literaturą polską, badani wskazywali także na folklor jako na jeden z symboli kultury polskiej.

Najczęściej wskazywanymi przez osoby mieszkające w polskiej części Śląska Cieszyńskiego symbolami kultury polskiej były flaga oraz godło (15,38 proc. PL), a 10,1 proc. (PL) badanych wskazało na język. W opinii osób mieszkających w czeskiej części Śląska Cieszyńskiego najbardziej charakterystycznymi symbolami kultury polskiej były folklor (14,58 proc.) oraz patriotyzm i zabytki architektury polskiej (8,33 proc. CZ). 16,67 proc. badanych osób nie знаło bądź nie potrafiło wskazać symboli kultury polskiej.

Do najczęściej wymienianych przez osoby mieszkające w polskiej części Śląska Cieszyńskiego symboli kultury czeskiej zaliczyć można flagę, godło (6,58 proc. PL) oraz folklor (6,58 proc. PL). 21,05 proc. badanych zamieszkujących w polskiej części Śląska Cieszyńskiego nie znało symboli kultury czeskiej. Najczęściej wymienianymi przez osoby mieszkające w czeskiej części Śląska Cieszyńskiego symbolami kultury czeskiej były folklor (18,18 proc. CZ), muzyka, architektura, szkolnictwo (11,36 proc. CZ). Zadziwiający jest fakt, że aż 21,05 proc. PL i 16,67 proc. CZ nie miało wiedzy na temat symboli kultury sąsiadującego państwa (Czech/Polski).

Najstarsza generacja Polaków oraz Czechów zamieszkujących pogranicze polsko-czeskie odpowiedzialna jest za przekazanie z pokolenia na pokolenie obyczajów, zwyczajów, obrzędów, przekonań, wierzeń oraz sposobów myślenia, odczuwania lub postępowania.

Analiza wyników przeprowadzonych badań pokazuje, że w rodzinnych domach respondentów w przeważającej części (ogółem 60,91 proc., w tym 65,33 proc. PL i 51,43 proc. CZ) dbano o przekazywanie tradycji związanej z kulturą polską. 17,27 proc. (w tym 4 proc. PL, 45,71 proc. CZ) badanych osób wskazało na przekazywanie tradycji związanej z kulturą czeską. Z kolei 49,09 proc. (w tym 48 proc. PL i 51,43 proc. CZ) badanych wskazało na przekazywanie tradycji związanej z kulturą Śląska Cieszyńskiego.

Prawie połowa respondentów zaznaczyła, że w ich domach rodzinnych przekazywano tradycję związaną z kulturą Śląska Cieszyńskiego. Kultywując tradycje wyniesione z domu rodzinnego, osoby w wieku późnej dorosłości, już jako dorośle, dbały w takim samym stopniu o przekazywanie tradycji oraz kultury swoim dzieciom czy wnukom.

Respondenci wskazali, że kulturę polską przekazywali swoim najbliższym, głównie ucząc ich języka ojczystego (45,45 proc. ogółem PL i CZ), następnie poprzez naukę szacunku do symboli narodowych (43,64 proc. ogółem PL i CZ), kultywowanie praktyk religijnych (38,18 proc. ogółem PL i CZ). Z kolei kulturę czeską

przekazywali poprzez naukę języka ojczystego (7,27 proc. ogółem PL i CZ), naukę szacunku do symboli narodowych (6,36 proc. ogółem PL i CZ), przekazywanie wiedzy o regionie (4,55 proc. ogółem PL i CZ). Badane osoby wiedzę o kulturze Śląska Cieszyńskiego najczęściej przekazywały poprzez: opowiadanie innym o regionie, stroju regionalnym, architekturze, turystyce (17,27 proc. ogółem PL i CZ), naukę gotowania potraw regionalnych (16,36 proc. ogółem PL i CZ), naukę gwary (11,82 proc. ogółem PL i CZ), kultywowanie praktyk religijnych (7,27 proc. ogółem PL i CZ).

Wyniki przeprowadzonej analizy kanonicznej wskazują na to, że istnieje związek między II obszarem TZT a poczuciem tożsamości osób w późnej dorosłości (kanoniczne $R = 0,89991$ $\chi^2(42) = 208,50$ $p = 000$ /korelacja wysoka, zależność znacząca). Odrębności w kulturze, języku, tradycji, obyczaju, religii, edukacji, swoistym sposobie życia to ważne wyznaczniki kształtowania się poczucia tożsamości osób w wieku późnej dorosłości żyjących zarówno w polskiej, jak i w czeskiej części Śląska Cieszyńskiego (korelacja między II obszarem wyznaczającym zachowania tożsamościowe TZT a poczuciem tożsamości osób zamieszkujących polską część Śląska Cieszyńskiego (kanoniczne $R = 0,86889$ $\chi^2(42) = 118,00$ $p = 000$) jest wysoka i bardzo wysoka w odniesieniu do osób zamieszkujących czeską część Śląska Cieszyńskiego ($R = 0,90022$ $\chi^2(42) = 79,364$ $p = ,00044$).

Z przeprowadzonych badań wynika, że odrębność kultury, języka, tradycji, obyczaju, religii i edukacji jest wyznacznikiem poczucia tożsamości osób w wieku późnej dorosłości. Wyznaczniki te odgrywają znaczącą rolę w kształtowaniu tożsamości młodego pokolenia, warunkują konstruowanie tożsamości osób starszych. Genealogia historyczna postrzegana w kategoriach biologiczno-rasowych cech osobowości grup to III obszar TZT wyznaczający poczucie tożsamości i zachowania z tym poczuciem związane.

Genealogia historyczna postrzegana w kategoriach biologiczno-rasowych cech osobowości, swoistych cech grupy – obszar III TZT jako wyznacznik poczucia tożsamości osób w wieku późnej dorosłości

Istniejące stereotypy i uprzedzenia etniczne można potraktować jako swoiste elementy III obszaru Teorii Zachowań Tożsamościowych T. Lewowickiego.

Stereotypy oraz uprzedzenia przekazywane są na płaszczyźnie myśli, emocji, postaw oraz zachowań wobec innych osób. Często w sposób niekontrolowany przekazywane są przez osoby, które w życiu jednostki odgrywają dużą rolę. Zakorzenione w okresie dzieciństwa i dorastania tkwią w człowieku do jego późnych lat życia.

Pogranicza to miejsca wzajemnego oddziaływania na siebie różnych kultur, poznawania się oraz czerpania korzyści z trwania obok siebie osób odmiennych pod względem kultury, tradycji, religii, przeżywania emocji. Również pogranicze polsko-czeskie jest terenem sprzyjającym procesowi nawiązywania różnorodnych pozytywnych kontaktów interpersonalnych.

Badania własne wskazują, że osoby w wieku późnej dorosłości postrzegały Polaka poprzez pryzmat cech pozytywnych. W przekonaniu respondentów jest to osoba religijna (57,27 proc. ogółem, w tym 54,67 proc. PL, 62,86 proc. CZ), pracowita (44,55 proc. ogółem, w tym 54,67 proc. PL, 22,86 proc. CZ), będąca patriotą (42,73 proc. ogółem, w tym 37,33 proc. PL, 54,29 proc. CZ), osobą zadbaną pod względem wyglądu (41,82 proc. ogółem, w tym 52 proc. PL, 20 proc. CZ).

Czesi postrzegani są przez 30,67 proc. badanych mieszkających w polskiej części Śląska Cieszyńskiego i 48,57 proc. mieszkających w czeskiej części Śląska Cieszyńskiego jako pracowici, niereligijni (50,91 proc. ogółem, w tym 49,33 proc. PL, 54,29 proc. CZ), zadbani pod względem wyglądu (17,27 proc. ogółem, w tym 21,33 proc. PL, 8,57 proc. CZ), mądrzy (13,64 proc. ogółem, w tym 12 proc. PL i 17,14 proc. CZ).

Interesujące są także autostereotypy występujące u badanych. Osoby mieszkające w polskiej części Śląska Cieszyńskiego często (46,37 proc.) są dumne ze swojej narodowości. Również odczucia osób mieszkających w czeskiej części Śląska Cieszyńskiego były pozytywne. Badane osoby najczęściej wskazywały dumę, jaka towarzyszy im, kiedy słyszą o sobie „Czech/Czeszka” (25 proc.).

Wyniki przeprowadzonej analizy statystycznej – analiza kanoniczna – wskazują na to, że istnieje związek między III obszarem TZT a poczuciem tożsamości osób w wieku późnej dorosłości (kanoniczne $R = 0,75656$ $\chi^2(156) = 257,22$ $p = 000$) wskazuje na korelację wysoką, zależność znaczącą.

Genealogia historyczna postrzegana w kategoriach biologiczno-rasowych cech osobowości, w tym stereotypów, jest ważnym wyznacznikiem kształtowania się poczucia tożsamości seniorów żyjących w polskiej i czeskiej części Śląska Cieszyńskiego (korelacja między III obszarem wyznaczającym zachowania tożsamościowe TZT a poczuciem tożsamości PL (kanoniczne $R = 0,64478$ $\chi^2(78) = 90,324$ $p = ,006101$) jest umiarkowana, a w przypadku CZ (kanoniczne $R = 0,85492$ $\chi^2(78) = 100,27$ $p = ,04584$) jest wysoka, zależność znacząca.

Kategorie biologiczno-rasowe tworzą III obszar Teorii Zachowań Tożsamościowych. Świadomość autostereotypów oraz postrzeganie innych przez pryzmat stereotypów i uprzedzeń warunkują kształtowanie się poczucia tożsamości.

Osoby w wieku późnej dorosłości mieszkające na pograniczu polsko-czeskim postrzegają ten teren jako atrakcyjny pod wieloma względami.

Rzeczpospolita Polska była atrakcyjna zarówno dla społeczności polskiej, jak i czeskiej pod względem turystycznym (ogółem 64,55 proc., w tym 69,33 proc. PL, 54,29 proc. CZ). Seniorzy zwrócili uwagę również na atrakcyjność oferty kulturalnej (ogółem 67,27 proc., w tym 65,33 proc. PL, 71,43 proc. CZ). Handel nie zajmował znaczącego miejsca pod względem atrakcyjności zarówno w Rzeczpospolitej Polskiej (32 proc. PL, 42,86 proc. CZ), jak i w Republice Czeskiej (21,33 proc. PL, 22,86 proc. CZ).

Republika Czeska wśród respondentów cieszyła się atrakcyjnością głównie pod względem turystycznym (ogółem 60 proc., w tym 53,33 proc. PL, 74,29 proc. CZ).

Wydarzenia kulturalne w Republice Czeskiej były atrakcyjniejsze dla społeczności czeskiej (60 proc.) niż dla społeczności polskiej (28 proc.).

Pozytywne oraz negatywne stosunki polsko-czeskie w historii Śląska Cieszyńskiego miały znaczący wpływ na wzajemne postrzeganie poszczególnych grup etnicznych zamieszkujących to terytorium.

W kwestionariuszu ankiety zadano respondentom pytanie, jak żyje się w Rzeczypospolitej Polskiej, w Republice Czeskiej oraz na Śląsku Cieszyńskim, porównując te tereny z terenami innych krajów Unii Europejskiej? W opinii badanych, w Rzeczypospolitej Polskiej żyje się dobrze (35,67 proc. PL, 40 proc. CZ). Część ankietowanych osób nie udzieliła odpowiedzi na to pytanie (18,67 proc. PL, 20 proc. CZ). W opinii 2,39 proc. osób badanych mieszkających w polskiej części Śląska Cieszyńskiego w Rzeczypospolitej Polskiej żyje się źle, wśród osób mieszkających w czeskiej części Śląska Cieszyńskiego taką odpowiedź dało 14,29 proc. osób.

Jakość życia w Republice Czeskiej na tle innych krajów Unii Europejskiej dobrze oceniło 54,29 proc. osób mieszkających w czeskiej części Śląska Cieszyńskiego, 34,67 proc. osób mieszkających w polskiej części Śląska Cieszyńskiego, źle – 1,33 proc. PL, 11,43 proc. CZ. Nad jakością życia w Republice Czeskiej nie zastanawiało się 34,67 proc. PL oraz 22,86 proc. CZ.

Jakość życia na terenie Śląska Cieszyńskiego osoby starsze oceniły pozytywnie (44 proc. PL, 57,14 proc. CZ), źle – 12 proc. PL i 11,43 proc. CZ. Nie zastanawiało się nad jakością życia we własnym środowisku lokalnym 17,34 proc. PL i 8,57 proc. CZ.

Wyniki przeprowadzonej analizy kanonicznej wskazują na to, że istnieje związek między IV obszarem TZT a poczuciem tożsamości osób w wieku późnej dorosłości (kanoniczne $R = 0,60539$ $\text{Chi}^2(78) = 134,18$ $p = ,00008$) korelacja umiarkowana, zależność istotna.

Kondycja gospodarczo-ekonomiczna – obszar IV TZT jako wyznacznik poczucia tożsamości osób w wieku późnej dorosłości

Kondycja gospodarczo-ekonomiczna – IV obszar Teorii Zachowań Tożsamościowych – jest ważnym wyznacznikiem kształtowania się poczucia tożsamości seniorów żyjących w polskiej i czeskiej części Śląska Cieszyńskiego (korelacja między IV obszarem wyznaczającym zachowania tożsamościowe TZT a poczuciem tożsamości PL (kanoniczne $R = 0,56465$ $\text{Chi}^2(48) = 53,290$ $p = ,027822$) jest umiarkowana w przypadku CZ (kanoniczne $R = 0,84180$ $\text{Chi}^2(48) = 73,858$ $p = ,00971$) jest wysoka, zależność znacząca.

Warunki życia, potencjał gospodarczo-ekonomiczny polskiej oraz czeskiej części Śląska Cieszyńskiego oddziałują na kształtowanie się poczucia tożsamości osób w wieku późnej dorosłości. Atrakcyjność tego terenu pod względem gospodarczym, ekonomicznym, turystycznym i kulturalnym sprawia, że respondenci pozytywnie postrzegają swoje miejsce zamieszkania.

Psychologiczne i socjologiczne zachowania społeczne, potrzeby, homeostaza czynników tożsamościowych – obszar V TZT jako wyznacznik poczucia tożsamości osób w wieku późnej dorosłości

Na V obszar TZT składają się psychologiczne oraz socjologiczne koncepcje zachowań społecznych (potrzeb i dążeń społecznych).

Osoby w wieku późnej dorosłości zamieszkujące polską oraz czeską część Śląska Cieszyńskiego aktywnie biorą udział w cyklicznych imprezach organizowanych w południowej części pogranicza polsko-czeskiego.

Badani najliczniej uczestniczyli w Świącie Trzech Braci (70 proc., w tym 70,67 proc. PL, 68,57 proc. CZ). Dużym zainteresowaniem wśród seniorów cieszyło się święto Skarby z Cieszyńskiej Trówy (48,18 proc., w tym 50,67 proc. PL, 42,86 proc. CZ). Mniej popularne wśród osób starszych były Teatr na Granicy (23,64 proc., w tym 24 proc. PL, 22,86 proc. CZ) oraz Kino na Granicy (21,82 proc., w tym 24 proc. PL, 17,14 proc. CZ). Na brak udziału w wymienionych imprezach wskazało 12,73 proc. (w tym 12 proc. PL, 14,29 proc. CZ) badanych. Respondenci (16,36 proc., w tym 10,67 proc. PL, 28,57 proc. CZ) zadeklarowali również udział w innych cyklicznych imprezach niż te wskazane w kwestionariuszu ankiety, jednak nie sprecyzowali nazw imprez.

Badane osoby starsze wykazały duże zaangażowanie w życie społeczno-kulturalnym w swoim miejscu zamieszkania. 66,36 proc. (w tym 66,67 proc. PL, 65,71 proc. CZ) respondentów stanowili członkowie stowarzyszeń, związków lub klubów. Duży odsetek (60 proc., w tym 58,67 proc. PL, 62,86 proc. CZ) osób w wieku późnej dorosłości zaangażowanie w życie społeczno-kulturalne przejawia poprzez aktywny udział w imprezach, czego potwierdzeniem są wyniki przedstawione w odniesieniu do udziału respondentów w cyklicznych imprezach odbywających się w polskiej oraz czeskiej części Śląska Cieszyńskiego. Ważna jest partycypacja społeczna. Wśród badanych osób 22,73 proc. (w tym 18,67 proc. PL, 31,43 proc. CZ) deklarowało czynny udział w organizowaniu imprez w środowisku lokalnym. Pozytywnym zjawiskiem występującym w tej grupie wiekowej jest, oprócz własnego aktywnego udziału w życiu środowiska lokalnego, mobilizacja innych do uczestnictwa w życiu społeczno-kulturalnym w swoim miejscu zamieszkania (25,45 proc., w tym 21,33 proc. PL, 34,29 proc. CZ). Ankietowani rzadko deklarowali czynny udział w życiu samorządowym swojego regionu (6,67 proc. PL, 14,29 proc. CZ). Wynika to być może z małego zaangażowania się w życie polityczne kraju oraz regionu.

Jedną z najpopularniejszych organizacji działających w ramach trzeciego sektora na terenie Śląska Cieszyńskiego są stowarzyszenia. W Cieszynie na rzecz osób starszych działa Stowarzyszenie Cieszyński Uniwersytet Trzeciego Wieku.

Osoby w wieku późnej dorosłości korzystają z oferty Cieszyńskiego Uniwersytetu Trzeciego Wieku i podejmują kształcenie ustawiczne. Wśród badanych osób starszych 43,64 proc. (w tym 53,33 proc. PL, 22,86 proc. CZ) brało udział w zajęciach Cieszyńskiego Uniwersytetu Trzeciego Wieku.

Wyniki przeprowadzonej analizy statystycznej – analiza kanoniczna – wskazują na związek między V obszarem TZT a poczuciem tożsamości osób w wieku późnej dorosłości (kanoniczne $R = 0,60120$ $\chi^2(78) = 108,35$ $p = ,01322$) korelacja umiarkowana, zależność istotna.

Zachowania społeczne, potrzeby, to istotne wyznaczniki kształtowania (się) poczucia tożsamości seniorów żyjących zarówno w polskiej, jak i w czeskiej części Śląska Cieszyńskiego (korelacja między V obszarem wyznaczającym zachowania tożsamościowe TZT a poczuciem tożsamości PL (kanoniczne $R = 0,64008$ $\chi^2(78) = 97,458$ $p = ,04752$ / jest umiarkowana, a w przypadku CZ (kanoniczne $R = 0,94721$ $\chi^2(78) = 127,93$ $p = ,00032$) jest bardzo wysoka, zależność bardzo pewna.

Zaangażowanie osób w wieku późnej dorosłości w życie społeczno-kulturalne Śląska Cieszyńskiego przyczynia się do prawidłowego rozwoju tej grupy wiekowej. Poprzez aktywny udział w życiu lokalnej społeczności osoby starsze realizują potrzebę całościowego kształcenia, samoorganizacji, działania na rzecz lokalnej wspólnoty, a nawet animacji środowiska lokalnego.

Konteksty polityczne, światopoglądowe, społeczne, gospodarcze oddziałujące na życie małych i dużych grup społecznych – obszar VI TZT jako wyznacznik poczucia tożsamości osób w wieku późnej dorosłości

Szósty obszar Teorii Zachowań Tożsamościowych Tadeusza Lewowickiego wyznaczony jest przez konteksty polityczne, światopoglądowe, społeczne, gospodarcze oddziałujące na życie małych i dużych grup społecznych.

Łatwość przemieszczania się, migracje, wyjazdy turystyczne rodzą potrzebę nauki języka obcego. Respondenci wykazywali, że umiejętność posługiwania się językami obcymi pomaga im w zetknięciu się z inną kulturą podczas wyjazdów turystycznych (PL 53,33 proc., CZ 71,43 proc.). Znajomość języków obcych pomagała również w kontaktach ze znajomymi i rodziną (PL 12 proc., CZ 22,86 proc.), dla niewielkiego odsetka osób mieszkających w polskiej części Śląska Cieszyńskiego (2,67 proc.) oraz 11,43 proc. osób mieszkających w czeskiej części Śląska Cieszyńskiego języki obce są przydatne w życiu codziennym. 5,33 proc. PL oraz 14,29 proc. CZ wskazało, że językiem obcym posługują się podczas robienia zakupów. Zaznaczyć należy, że 16 proc. PL i 8,57 proc. CZ wskazało, że nie wykorzystują języka obcego. Na uwagę zasługuje również fakt, że 21,33 proc. osób mieszkających w polskiej części Śląska Cieszyńskiego zadeklarowało, że nie zna żadnego języka obcego, przy czym wśród osób mieszkających w czeskiej części Śląska Cieszyńskiego taka sytuacja nie wystąpiła.

Konteksty polityczne, społeczne, ekonomiczne warunkują styl życia i jego jakość. Znajduje to odzwierciedlenie w ocenie jakości życia w Rzeczypospolitej Polskiej i Republice Czeskiej dokonywanej przez osoby w wieku późnej dorosłości, które niechętnie zamieszkałyby w innym kraju niż Polska czy Czechy (ogółem 48,18 proc.,

w tym 85,33 proc. PL, 60 proc. CZ). Deklarację chęci zamieszkania w innym kraju złożyło 43,64 proc. badanych (w tym 9,33 proc. PL oraz 25,71 proc. CZ).

Wyniki przeprowadzonej analizy statystycznej wskazują na istnienie związku między VI obszarem TZT a poczuciem tożsamości osób w późnej dorosłości (kanoniczne $R = 0,62176$ $\chi^2(42) = 88,511$ $p = ,00004$) korelacja umiarkowana, zależność istotna. Konteksty polityczne, światopoglądowe, społeczne, gospodarcze oddziałujące na życie małych i dużych grup społecznych są ważnym wyznacznikiem kształtowania się poczucia tożsamości seniorów żyjących zarówno polskiej, jak i czeskiej części Śląska Cieszyńskiego (korelacja między VI obszarem wyznaczającym zachowania tożsamościowe TZT a poczuciem tożsamości PL (kanoniczne $R = 0,71691$ $\chi^2(42) = 69,497$ $p = ,00486$) jest umiarkowana, a w przypadku CZ – brak związku).

Poczucie tożsamości osób w wieku późnej dorosłości warunkują polityczne, światopoglądowe, społeczne i gospodarcze wyznaczniki określone w VI obszarze Teorii Zachowań Tożsamościowych Tadeusza Lewowickiego.

Dyskusja nad wynikami badań własnych

Teoria Zachowań Tożsamościowych T. Lewowickiego jest pedagogiczną teorią, która prowadzi do lepszego rozumienia zachowań wyznaczających poczucie tożsamości. Ważnym argumentem przemawiającym za jej wykorzystaniem w niniejszym opracowaniu jest możliwość opisu za jej pomocą tożsamości osób starszych.

Poczucie tożsamości możemy interpretować jako „efekt gromadzenia różnych informacji na swój temat, oceniania ich i związanego z tym określonego przeżywania siebie oraz – od okresu dorastania – autorefleksji” (Brzezińska, Hulewska, Słomska 2006, s. 58). Życie na pograniczu sprzyja poszukiwaniu tożsamości, warunkuje jej kryzys, kształtuje jednostkę, w każdym wieku, także osób w wieku późnej dorosłości.

Na pograniczach, jak pisze Andrzej Sadowski, „wytwarza się typ człowieka pogranicza o specyficznej świadomości społecznej i tożsamości jednostkowej” (Sadowski 1995, s. 46).

Badane osoby starsze, mieszkańcy Śląska Cieszyńskiego, żyją na pograniczu terytorialnym, kulturowym, etnicznym, religijnym, ta sytuacja przyczynia się do kształtowania niejednorodnej i złożonej tożsamości tej grupy wiekowej.

I grupę wyznaczników TZT tworzą losy historyczne, identyfikacja z terytorium i grupą społeczną, odrębność instytucji tworzących państwo.

Według Stanisława Ossowskiego, „odrębność i niezależność państwowa, a także narodowa wyznaczają poczucie tożsamości, bowiem owa autonomia pod względem terytorialnym, społecznym pozwala realizować własne dążenia i podejmować aktywność społeczną” (Ossowski 1967, s. 244).

Wyniki przeprowadzonych badań potwierdziły fakt, że jednym ze sposobów określenia tożsamości osób w wieku późnej dorosłości jest identyfikacja z danym

kręgiem narodowo-kulturowym. Dla grupy osób w wieku późnej dorosłości identyfikacja oraz przynależność do grupy narodowej dają poczucie dumy, bezpieczeństwa, wsparcia oraz akceptacji.

Jak zauważa Alina Szczurek-Boruta, „udział w grupie dostarcza jednostce ważnych «dokumentów tożsamości», a jednocześnie, jeśli wystarczająco wiele osób identyfikuje się z jakąś grupą, rodzi się tożsamość grupowa” (Szczurek-Boruta 2007, s. 65).

Badane osoby starsze są szczególnie przywiązane do ziemi rodzinnej, postrzegają ją jako miejsce najpiękniejszych wspomnień. Wiąż z ojczyzną seniorzy budowali w trakcie procesu socjalizacji rodzinnej oraz szkolnej. Najczęściej ojczyznę postrzegają jako miejsce, z którego wywodzą się ich przodkowie.

II obszar Teorii Zachowań Tożsamościowych wskazuje odrębność kultury, języka, obyczaju i religii.

Jak pokazują wyniki badań B. Grabowskiej, dwuwyznaniowość, a nawet wielowyznaniowość Śląska Cieszyńskiego, „stwarza warunki do swoistej – wzbogacającej – rywalizacji w zakresie działalności kulturalno-oświatowej i piśmienniczej, jak również jest ważnym czynnikiem kształtującym i podtrzymującym tożsamość jednostek i grup społecznych” (Grabowska 2013, s. 183).

Na terenie Śląska Cieszyńskiego kwestie języka są złożone. Potwierdziły to wyniki przeprowadzonych badań. Badane osoby starsze potrafią posługiwać się gwarą, językiem polskim, a także czeskim. Takie kompetencje sprzyjają współpracy z różnymi grupami oraz przyczyniają się do aktywnego udziału w życiu lokalnej społeczności.

Atrybutem tożsamości narodowej jest religia. Zróżnicowanie religijne mieszkańców Śląska Cieszyńskiego oddziałuje na kształtowanie i podtrzymywanie „tożsamości etniczno-kulturowej czy narodowej, będąc niejednokrotnie jej podstawą” (Rusek 2002, s. 161).

Na podstawie przeprowadzonych badań można stwierdzić, że najstarsze pokolenie osób mieszkających w polskiej i czeskiej części Śląska Cieszyńskiego nie uległo konwersji. Badani wykazywali najczęściej przynależność do kościołów katolickiego i ewangelickiego.

Na badanym terenie tożsamość religijna, jak twierdzi Aniela Różańska, kształtuje się „nie w opozycji do innego, lecz poprzez traktowanie jego tożsamości jako dopełnienia naszej. Relacją wzajemnych dopełnień jest dialog międzywyznaniowy i międzyreligijny” (Różańska 2012, s. 72–73). Osoby starsze akceptują odmienną wyznaniową innych osób, co sprzyja nawiązywaniu kontaktów interpersonalnych.

Atrybutem tożsamości jest również posiadanie wiedzy na temat kultury polskiej, czeskiej oraz kultury Śląska Cieszyńskiego. Najczęściej wymienianymi przez badanych symbolami kultury narodowej były flaga, godło, hymn, zabytki architektury, wymieniano również nazwiska osób związanych z literaturą polską oraz czeską.

Wskazywane przez badanych symbole kultury kraju zamieszkania lub kraju sąsiedniego potwierdzają, że poczucie tożsamości jest budowane na „płaszczyźnie

wiedzy i kompetencji wielokulturowych, pojmowanych jako znajomość i umiejętność stosowania wielu różnych wzorów życia i różnorodnych idei pochodzących z kilku kultur” (Sztompka 2005, s. 415).

Na uwagę zasługuje fakt, że w rodzinnych domach osób starszych dba się o przekazywanie tradycji związanych z kulturą Śląska Cieszyńskiego.

Jak jednak zauważa A. Szczurek-Boruta, „szczególnym atrybutem kultury śląskiej jest podkreślenie jej inności i swoistej odrębności. Należy być przede wszystkim «stela» (stąd)” (Szczurek-Boruta 2007, s. 155). Świadczy to o dużym przywiązaniu do tego terenu i transmisji dziedzictwa kulturowego z pokolenia na pokolenie.

Genealogia historyczna postrzegana w kategoriach biologiczno-rasowych cech osobowości to III obszar Teorii Zachowań Tożsamościowych. Śląsk Cieszyński to specyficzny obszar pogranicza (dziedzictwo kulturowe, więzi historyczne, utrwalone niechęci) sprzyja kształtowaniu pozytywnych relacji międzyludzkich, ale też utrwała pewne stereotypy i uprzedzenia. Wyniki przeprowadzonych badań wskazują na to, że starsi mieszkańcy Śląska Cieszyńskiego postrzegają Polaka przez pryzmat cech pozytywnych – jako osobę pracowitą, religijną, zadbaną pod względem wyglądu. Z kolei Czecha – jako osobę pracowitą, ale również niereligijną i zaniedbaną pod względem wyglądu.

W obszarze IV autor podkreśla istotne znaczenie przemian gospodarczych i ekonomicznych dla funkcjonowania jednostki w społeczeństwie. Przemiany ustrojowe oraz gospodarczo-ekonomiczne motywują jednostkę do zdobywania nowych umiejętności i kompetencji, i ciągłego poszerzania swojej wiedzy.

Śląsk Cieszyński jest terenem charakteryzującym się wysokim potencjałem gospodarczym rozwijanym zarówno w polskiej, jak i w czeskiej części rejonu. Osoby w wieku późnej dorosłości postrzegają ten teren jako atrakcyjny pod względem turystyki, oferty kulturalnej, handlu, co znacząco oddziałuje na ich jakość życia.

Według A. Szczurek-Boruty, jakość życia „tkwi głęboko w świadomości jednostek, określa bowiem podstawowe wartości egzystencjalne jednostki oraz stopień satysfakcji życiowej wynikający z ich realizacji” (Szczurek-Boruta 2010, s. 258).

Badani seniorzy wysoko oceniają jakość życia na opisywanym terenie. Bogata oferta kulturalna skierowana do mieszkańców polskiej i czeskiej części Śląska Cieszyńskiego przyczynia się do przejawiania przez nich wielostronnej aktywności.

T. Lewowicki zakłada, że tak ujęta konstrukcja obszarów wyznaczników zachowań tożsamościowych „pozwała porządkować pozornie oderwane fakty, zjawiska i procesy. Nie wystarcza jednak do zbudowania teorii. Do tego niezbędne są jeszcze co najmniej dwa obszary (elementy)” (Lewowicki 2001, s.161).

Osoby starsze chętnie biorą udział w cyklicznych imprezach organizowanych w Cieszynie oraz w Czeskim Cieszynie. Poprzez aktywność i udział w życiu społeczno-kulturalnym Śląska Cieszyńskiego stają się kreatorami lokalnej społeczności. Różne przykłady aktywności osób w wieku późnej dorosłości to swoiste zachowania społeczne, wskaźniki realizacji indywidualnych i społecznych potrzeb. Na uwagę zasługuje aktywność edukacyjna seniorów. Podejmowanie aktywności

edukacyjnej, udział w wykładach, warsztatach oraz szkoleniach przyczynia się do włączania ludzi starszych do systemu kształcenia ustawicznego, a co się z tym wiąże – do zaktywizowania psychicznego i fizycznego słuchaczy oraz nauczania ich sztuki życia w trzecim wieku. Udział seniorów w procesie edukacyjnym stwarza możliwość zdobycia wiedzy w zakresie różnych dziedzin, w realizacji osobistych zainteresowań oraz przybliża do uczestnictwa w życiu kulturalnym i społecznym.

Psychologiczne i socjologiczne zachowania społeczne, potrzeby, homeostaza czynników tożsamościowych wypełniają V obszar. Dobry poziom tej aktywności służy realizacji potrzeb, zachowaniu swoistej homeostazy niezbędnej do prawidłowego funkcjonowania człowieka.

Na kształtowanie się poczucia tożsamości osób starszych oddziałują konteksty polityczne, światopoglądowe, społeczne, gospodarcze (VI obszar TZT). Respondenci pozytywnie postrzegają swój kraj zamieszkania na tle innych krajów Unii Europejskiej. Otwartość granic oraz integracja służą rozwojowi ich środowiska lokalnego.

Celem podjętych poczynań badawczych było poznanie wyznaczników poczucia tożsamości osób w wieku późnej dorosłości żyjących w polskiej i czeskiej części Śląska Cieszyńskiego. Podstawę do analiz stanowił materiał empiryczny uzyskany w badaniach ilościowych. Do jego opisu i interpretacji wykorzystano Teorię Zachowań Tożsamościowych T. Lewowickiego. Wyniki przeprowadzonej analizy statystycznej (do szacowania związków pomiędzy zbiorami zmiennych wykorzystano analizę kanoniczną) wskazują na to, że istnieją statystycznie istotne związki między poszczególnymi obszarami TZT a poczuciem tożsamości osób w wieku późnej dorosłości żyjących w polskiej i czeskiej części Śląska Cieszyńskiego (związki między I/IV/V/VI obszarem TZT a poczuciem tożsamości – korelacja umiarkowana, zależność istotna; związki między II/III obszarem TZT a poczuciem tożsamości – korelacja wysoka, zależność znacząca). Teoria Zachowań Tożsamościowych jest przydatna do opisu poczucia tożsamości osób starszych, wyznaczone przez jej autora obszary determinujące poczucie tożsamości zostały empirycznie zweryfikowane w prowadzonych poczynaniach badawczych.

Konkluzje

Teoria Zachowań Tożsamościowych to jedyna jak do tej pory teoria pedagogiczna, która w sposób całościowy ujmuje poczucie tożsamości i umożliwia lepsze rozumienie wskazujących na nie zachowań.

Poczynania badawcze pozwalają na sformułowanie praktycznych wskazówek dotyczących podniesienia efektywności działań podejmowanych na gruncie pedagogiki i sprzyjających rozwojowi i podniesieniu jakości życia osób starszych.

Ze względu na wzrost populacji osób starszych istnieje konieczność budowania nowego spojrzenia na proces starzenia się, kształtowania (się) tożsamości oraz

podejmowania działań mających na celu zmianę podejścia do osób starszych w wymiarze indywidualnym i społecznym.

Szczególne wyzwania stają przed pedagogiką – należy tworzyć sprzyjające warunki do rozwoju osobistego, aktywności fizycznej i intelektualnej osób w wieku późnej dorosłości. Istnieje konieczność podejmowania działań, które otwierałyby społeczność lokalną na potrzeby osób starszych.

Wyniki badań przeprowadzonych na terenie Śląska Cieszyńskiego wskazują na pewne tendencje, mechanizmy kształtowania się tożsamości, które można odnieść do innych regionów Polski, mających podobny wielokulturowy charakter.

Bibliografia

- Borowski Z. (1997). *Statystyka obszarów transgranicznych. Statystyka regionalna. sondaż i integracja danych*. W: *Materiały z konferencji naukowej, Baranowo, 25–27.09.2009*.
Paradysz J. (red.). Poznań: Akademia Ekonomiczna w Poznaniu.
- Borowski Z. (2004). *Wybrane metody statystyki opisowej i wnioskowania statystycznego*.
Wałbrzych: Wałbrzyska Szkoła Wyższa Zarządzania i Przedsiębiorczości.
- Brzezińska A.W., Hulewska A., Słomska J. (2006). *Edukacja regionalna*. Warszawa:
Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Chojnacka-Synaszko, B. Koziół (2009). *Przynależność terytorialna młodzieży jako element tożsamości narodowej*. W: *Poczucie tożsamości i stosunek młodzieży do wybranych kwestii społecznych – studium z pogranicza polsko-czeskiego*. Lewowicki T., Ogrodzka-Mazur E., Szczurek-Boruta A. (red.). Cieszyn–Warszawa–Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Edukacja a tożsamość etniczna*. Urlńska M.M. (red.). Toruń: Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.
- Gajdzica A., Ogrodzka-Mazur E. (2009). *Obraz szkoły na Pograniczu w kontekście oczekiwań edukacyjnych uczniów*. W: *Poczucie tożsamości i stosunek młodzieży do wybranych kwestii społecznych – studium z pogranicza polsko-czeskiego*. Lewowicki T., Ogrodzka-Mazur E., Szczurek-Boruta A. (red.). Cieszyn–Warszawa–Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Grabowska B. (2000). *Szkoła w środowisku zróżnicowanym kulturowo*. W: *Szkoła na pograniczach*. Lewowicki T., Szczurek-Boruta A. (red.). Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Grabowska B. (2013). *Poczucie tożsamości młodzieży uczącej się w szkołach z polskim językiem nauczania na Białorusi, Ukrainie i w Republice Czeskiej*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Guilforda J.P. (1960). *Podstawowe metody statystyki w psychologii i pedagogice*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Harwas-Napierała, B., Trempała, J. (2002). *Psychologia rozwoju człowieka. Charakterystyka okresów życia człowieka*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Kadłubiec D. [b.r.]. *Rola języka ojczystego w nauczaniu i wychowaniu*. W: *150 – lecie polskiego szkolnictwa w Gnojniku. Seminarium z okazji 150-lecia polskiego szkolnictwa*

- w *Gnojniku w dniu 7.11.2003*. Rakowska M., Rakowski Z. (red.). [b.m.]: Macierz Szkolna przy Przedszkolu i Szkole Podstawowej w Gnojniku.
- Lewowicki T. (1994). *Poczucie tożsamości narodowej młodzieży – stałość i zmienność*. W: *Poczucie tożsamości narodowej młodzieży. Studium z pogranicza polsko-czeskiego*. Lewowicki T. (red.). Cieszyn: Filia Uniwersytetu Śląskiego.
- Lewowicki T. (1995). *Problemy tożsamości narodowej – w poszukiwaniu sposobów uogólnionych ujęć w kwestii poczucia tożsamości zachowań z tym poczuciem związanych*.
- Lewowicki T. (2001). *Szkic do teorii zachowań tożsamościowych*. W: *W poszukiwaniu teorii przydatnych w badaniach międzykulturowych*. Lewowicki T., Ogrodzka-Mazur E. (red.). Olecko: Wszechnica Mazurska.
- Łobocki M. (1978). *Metody badań pedagogicznych*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Michna E. (2004). *Etyczny wymiar tożsamości etnicznej w sytuacji zmiany identyfikacji narodowej*. W: *Etyczny wymiar tożsamości kulturowej*. Flis M. (red.). Kraków: Zakład Wydawniczy „Nomos”.
- Nikitorowicz J. (2005). *Kreowanie tożsamości dziecka*. Gdańsk. GWP.
- Nikitorowicz J., Sobecki M. (1999). *Edukacja międzykulturowa w wymiarze instytucjonalnym*. Białystok: Wydawnictwo „Trans Humana”.
- Ossowski S. (1967). *Analiza socjologiczna pojęcia ojczyzny*. W: *Z zagadnień psychologii społecznej*. Ossowski S. (red.). Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Różańska A. (2012). *Religijność i tożsamość religijna w badaniach międzykulturowych praktyce edukacyjnej*. W: *Religia i edukacja międzykulturowa*. Lewowicki T., Różańska A., Klajmon-Lech U. (red.). Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Rubacha K. (2008). *Metodologia badań nad edukacją*. Warszawa: Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne.
- Rusek H. (2002). *Religia i tożsamość pogranicza – raport z badań*. W: *Kwestie wyznaniowe w społecznościach wielokulturowych*. Lewowicki T., Różańska A., Klajmon U. (red.). Kraków. Zakład Wydawniczy „Nomos”.
- Sadowski A. (1995). *Pogranicze polsko-białoruskie: tożsamość mieszkańców*. Białystok: Wydawnictwo „Trans Humana”.
- Szczepański J. (1988). *O indywidualności*. Warszawa: Instytut Wydawniczy Związków Zawodowych.
- Szczurek-Boruta A. (1999). *Edukacja szkolna na pograniczu polsko-czeskim. (Z badań społeczności Śląska Cieszyńskiego)*. W: *Edukacja międzykulturowa w wymiarze instytucjonalnym*. Nikitorowicz J., Sobecki M. (red.). Białystok: Wydawnictwo „Trans Humana”.
- Szczurek-Boruta A. (2007). *Edukacja i odkrywanie tożsamości w warunkach wielokulturowości*. Katowice–Cieszyn–Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls”.
- Szczurek-Boruta A. (2010). *Jakość życia i wychowanie – kilka tendencji, hipotez i uwag*. W: *Studia z teorii i historii wychowania oraz nauk pokrewnych. Tom jubileuszowy poświęcony Profesor Wiesławie Korzeniowskiej*. Szuścik U. (red.). Katowice–Cieszyn–Ustroń: Galeria „Na Gojach”, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.

- Szczurek-Boruta A. (2013). *Uczenie się i uwrażliwianie kulturowe w bezpośrednim kontakcie z innym człowiekiem – warunki kształtowania się tożsamości i integracji społecznej*. W: *Pedagogika społeczna wobec zmian przestrzeni życia społecznego*. Sobiecki M., Danilewicz W., Sosnowski T. (red.). Warszawa: Wydawnictwo Akademickie Żak.
- Szczurek-Boruta A. (2014). *O przygotowaniu nauczycieli do pracy w warunkach wielokulturowości – konteksty, opinie studentów, propozycje*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Szczurek-Boruta A. (2014). *Szkoła i jej rola w kształtowaniu tożsamości młodzieży*. W: *Wielokulturowość i edukacja*. Lewowicki T., Ogniewjuk W., Ogrodzka-Mazur E., Sysojewa S. (red.). Warszawa: Wyższa Szkoła Pedagogiczna Związku Nauczycielstwa Polskiego.
- Szczurek-Boruta A., Grabowska B. (2009). *Dynamika kształtowania się tożsamości młodzieży – ku tożsamości wzbogaconej*. W: *Poczucie tożsamości stosunek młodzieży do wybranych kwestii społecznych – studium z pogranicza polsko-czeskiego*. Lewowicki T., Ogrodzka-Mazur E., Szczurek-Boruta A. (red.). Cieszyn–Warszawa–Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Sztompka P. (2005). *Socjologia zmian społecznych*. Kraków: Wydawnictwo „Znak”.
- Urlińska M.M. (2007). *Szkoła polska na obczyźnie wobec dylematów tożsamościowych*. Toruń: Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.

DETERMINANTS OF THE SENSE OF IDENTITY IN PEOPLE IN LATE ADULTHOOD LIVING IN THE POLISH AND CZECH PARTS OF SILESIAN CIESZYN

Abstract: Tadeusz Lewowicki's Identity Behaviour Theory (TZT) is a pedagogical theory that enables a holistic view of identity and understands behaviors that determine a sense of identity better. In his theory, the author states six areas, the determinants of the sense of identity, especially among older people.

The research aimed to find out the determinants of people's sense of identity in the age of late adulthood living in the Polish and Czech parts of Cieszyn Silesia.

The research involved people over 55 years old. The basis of analysis undertaken in this article is empirical material obtained in quantitative research. The statistical analysis results indicate statistically significant relationships between particular areas of Identity Behaviour Theory (TZT) and the sense of identity of older people living in the Polish and Czech parts of Cieszyn Silesia.

Keywords: aging, Tadeusz Lewowicki's Theory of Identity Behaviours, older age, Cieszyn Silesia.